

VI. HADSEREG, HÁBORÚK, VÁRAK

A magyar haderő átalakulása már Géza nagyfejedelem korában megkezdődhetett. A nagyfejedelemi kíséretben a könnyűlovas íjászok mellett szerepet kaphattak a nyugati típusú nehézfegyverekkel rendelkező nehézlovak is. Különösen akkor nőtt meg utóbbiak szerepe, amikor a bajor Gizellával előkelő német lovagok egész csoportja érkezett, jelentős páncélos kísérettel. Megkezdődött a várak építése. Esztergom, Győr, Veszprém, Székesfehérvár várának építése már Géza uralkodása alatt elkezdődhetett. Bénynél a hatalmas sánc létesítése is az előrelátó Géza gondosságának bizonyítéka. Szt. István felgyorsította a várak építését. A királyi birtokokon néhány évtized alatt legalább félszáz vár épülhetett, élükre a király várispánt állított, aki teljhatalmat gyakorolt az alá tartozó fegyveres és szolgáló népek fölött.

Az Altaichi évkönyvből

Az évkönyv második részét (az 1033–1078 közötti évek hiranygát) egy niederaltaichi (Németország) hencés szerzetes állította össze Szükszavú, de egyértelmű tudósítás olvasható benne a Magyarország elleni német hadjárat csúfos kudarcról. A német-magyar békét valójában már 1031 tavaszán megkötötték.

„1030. Konrád császár sereggel vonulván Magyarországra Szent Albán születésnapján, vasárnap az éjszakát az altaichi monostorban töltötte. Visszatért pedig Magyarországról katonaság nélkül és minden eredmény nélkül azért, mert a sereget az éhínség gyötörte; a magyarok Bécszet is elfoglalták...

1033... Ugyanabban az évben Henrik király és bajor herceg Magyarországra ment, s miután a magyarok királyával megerősítette a békét, visszatért hazájába...”

(Az államalapítás forrásai. 239.)

Az Árpádok korai várai

„A magyar föld-fa várak – mint azt már korábban Nováki Gyula felfedezte, illetve feltételezte: szerkezetileg és technikailag – közelebbről-távolabbról – az egykorú cseh-lengyel-orosz várakkal, városfalakkal rokonok, minden bizonnyal hasonló szükségletek és nagyjából azonos ütemű fejlődés hívta életre őket. Hogy közelebbről hol alakultak ki, az jövőbeni vizsgálatok tárgya...”

Történezeink és a legutóbbi időkig régészeink nagy tévedése volt, hogy a kora középkori várakból és felhányt földfalból álló „sáncvár” volt. Ilyen „földvár” – védelemre alkalmatlan lévén – soha nem létezett. Mintegy 30 Árpád-kori „földvár”-ásatás igazolta, hogy a védőfal mindenkor fából, kazettaszerkezetű vagy rácszerűen lerakott, földdel kitömött vagy agyag- és kőtömbökkel erősített gerendák-ból-fátörzsekből emelkedett a magasba...

A mieinknél lényegesen nedvesebb-csapadékosabb éghajlatú Lengyelországban és a kijevi Oroszországban a magyar várakkal összehasonlítva messze sokkal jobban megőrződtek a föld-fa várak gerendamaradványai (Civitas Gnezdun/Gniezno, civitas Posnania/Poznan, civitas Opolini/Opole-Ostrowek, Wroclaw/Boroszló, Zawada Lanckoronska', Naszalowice, Tum Leczyca mellett, illetve Belgorod, Cartoryjs, Mstislavl Zalesskij, Novgorod, Malyj, Kijev, Tamas/Staryj Bezradic, Vladimir Volinski, Staraja Rjazan stb.), ezekből tudjuk, hogy az alsó harmadukban szélesebb faszerkezeteket földsáncba építették, mondhatnók, plántáltak bele. A várak felé eső külső oldalon a fa építményt egyharmadáig, a vár belsejében pedig közel a feléig földdel borították be, vagyis földsáncba rögzítették. Ilyen földsáncból „kinövő” faépítmény volt az Árpádok összes itt tárgyalt gerendavára is, a földsáncok belsejében a várak alsó harmadából a gerendák korhadéka vagy kiégett üregei maradtak ránk...

A római romkontinuitás [továbbélés] lényegesen nagyobb volt az általában feltételezettnél, annak ellenére, hogy a pannoniai–valcriai limesövezetben a krónikus kőhiány miatt sokkal gyakrabban váltak a római romok pest-té, bécs-csé, pécs-csé, ofen-né (vagyis mészegető kemencévé és kőbányává), mint az Al-Duna Belgrádtól kezdődő szakaszán vagy határainktól közvetlenül nyugatra... úgy látszik, a hazai kutatás egyedül Visegrádban látja a nagy kivételt, azt az esetet, amikor egy viszonylag jó karban fennmaradt (NB alaposan eldugott helyen, egy dunai hegy-szorosban fekvő) késő római erődöt és tornait némileg kijavítgatva a 10. század végén várként újra felhasználnak az Árpádok. Kétség nem férhet hozzá, a szláv nevű Vyssegrad az 1009. évi hiteles oklevélben már comitatus civitas-a, ispáni vár... Régészetileg is tökéletesen rendben van, a késői fejedelemskori településtől az ispáni „palotáig” és a temetővel kísért korai plébániatemplomig minden bizonyíték előkerült itt, s ezekből az is kiderül, hogy szláv név ide – szláv név oda, a magyar korszak emlékei közvetlenül az 5. századi későrómai előzményekhez kapcsolódnak. Ennek ellenére tévedés lenne azt hinni, hogy a korai magyar ispáni székhelynek a teljes – nagykiterjedésű – római castellumra szüksége volt, hogy azt mindeztől újra felhasználva mintegy „belakták” volna. A fél évezrede elhagyott római falak már okvetlenül pusztulásnak indultak, a 14 toronyból csak a DK-i és DNy-i legyező alakúakról és az É-i fal egyetlen patkó alakú tornyáról volt igazolható, hogy álltak s némi falazással újból használhatóvá tették őket... Az összes többi fal Visegrádon is alighanem csak „kerítésnek” szolgált.”

Római erődítmény volt az alapja az Al-Dunánál Keve várának, amely a 10. század végétől lakott volt. Győrben a késő római castellum kőfalainak irányát követi a 10. század második felében emelt erődítés fala. „A civitas lauriana 1009-ben

már vitathatatlanul áll s kevés kétség férhet a porta Iaurina létezéséhez is, amelyre 997-ben Koppány felnagyelt testének egy darabját kiszögezték, várnak és várkapunak tehát már ez előtt léteznie kellett. A két ímént említett dátum közé esik a püspökség alapítása (1001?).”A késő római erőd területe mintegy 150x170 m-es lehetett, csaknem 3 m vastag falai aligha dőltek le teljesen. „A civitas Raua (1030 körül vagy után) tehát alighanem álló falú, vagy – talán a Duna és a Rába felőli déli falszakaszt leszámítva – jórészt álló falú római erődítmény lehetett...”

„A legjobban kutatott **Sopron** hatalmas méreteivel az összes egykorú váron túltesz (400x250 m = 8,7 ha), a szokatlanul nagy kerületű ovális sánc méreteit azonban a 6. századig élő késő antik Scarabantia csonka falai diktálták, meg alighanem az is, hogy ez a vár volt a magyar Pannonia védőbástya... Számos helyen gondosan felderített és rekonstruált fatörzs fala az árpád-monarchia összes többi ispáni vára várfalának viszonyítási alapja, keltezése megingathatatlanul a 10–11. század fordulója. Ugyanígy kazettás szerkezetű fala volt a dunai utat délen lezáró **Mosonvárnak**... Belterülete feladatának megfelelően tágas, 4,5 ha-ra becsülhető. A Királydombon talált leletek Mosonvárat is a 10-11. század fordulójától keltezik. Államtan, hadtudomány és matematika – nem csupán régészet – hogy az előző kettővel egy időben kellett épülnie a Duna északi bejáratát lezáró harmadik ugyanilyen szerkezetű várnak, **Pozsonynak** is, amely ezen a néven (?) már 1001-ben... állott. Kisebb volt Sopronnál, de nem sokkal nagyobb Mosonnál (rekonstruálható mérete 300x200 m = 5,5 ha), viszont magaslaton fekszik...Az ovális dombperemen végigfutó Árpád-kori sáncnak... az alsó/első periódusa egyezik meg Mosonnal és Sopronnal s megannyi más ispánsági várral... A várnép 11. századi sírjai is ezzel a várral hozhatók kapcsolatba... A morvák 9. századi vára a Morva torkolatánál **Dowina/Dévény** (864) volt, s nem a 19. századi (1837) nevet viselő Bratislava... A föld-fa vár 2. periódusának építésére bőséges alkalom nyílt a 11. században a számos német ostrom nyomán.” **Nyitra** városának mai területén, a különböző dombokon nagyjából egy időben legalább öt fa-föld falú, árokkal körülvett nagy kiterjedésű (12–20 ha-os) erődített településlétezett. „A mai vár (a püspökvár)” csak a püspökség megalapítása, tehát 1113 után keletkezett, valóságos rejtély volt, hol emelkedett Bökény ispán... vára, amelyben Vazult fogságban tartották és 1031 után megvakították... a talányt már 1899-ben megfejtette a várdomb oldalának bevágásakor készített metszet, és az ott talált, cserepekből álló leletanyag...a várhegyen sohasem volt morva palisád vár, morva kori templom vagy fejedelmi palota... Az ásások két vagy három helyen, összességében mintegy 60 méter hosszúságban rátaláltak a külső és belső oldalán agyagba ágyazott száraz falazás köpenybe burkolt 5 méter széles rács-szerkezetű várfalra, a várhegy legkorábbi várának falaira. Ez a vár minden bizonnyal az ún. „nyitrai dukátus”, vagyis az Árpádok hercegi vára volt, amely a leletek tanúsága szerint a 10/11. század fordulóján épült...”

„A legismertebb, legjobban kutatottnak számító, ma is impozáns sáncokkal körülvett, ún. széles talpú nagy várak megítélése máig sem jutott nyugvópontra... Mind a négyben [**Szaboles, Bihar, Zemplén, Abaujvár**] folytak ásások...” **Aba-**

újvár: „a név, a történelmi (krónikás) emlékezet, a régészeti leletek és a kiváló ásatások egybehangzóan 1000 utánra, talán 1010 körülre kelteznek a vár keletkezését. A másik hármhat a magyar kutatók többsége is jóval korábbra keltezi, mivel belső területükön, sáncaikban, közelebbi vagy távolabbi szomszédságukban 10. századi honfoglalás kori sírok-leletek kerültek elő... a vita egyelőre nem zárható le. Nem, mivel Abaújvárt leszámítva egyik vár belső területén sem volt modern ásatás... Vársoportunknál két dolog feltűnő. Az egyik a várak nagy mérete, három 3,5-3,9-4,5 ha területű, ami jó 1-1,5 ha-ral nagyobb, mint a szokványos ispáni váraké. A másik – Zemplén kivételével, amelynek 240x150 m-es ováliszerű alakja és beszűkült, 2,4 ha-os belterülete a kelta előzmények miatt adott volt – e várak geometrikus alakja: a 320x270/190 m-es Szabolcs háromszögű, a 290x220/200 m-es Bihar a négyzethez közelítő trapéz alakú, a 250x200/100 m-es Abaújvár kissé szabálytalan trapéz alakú. Az ispáni várak általában nem ilyenek, inkább a terep alakulathoz vagy az őskori előzményekhez igazodnak...” A Sopronnal, Mosonnal megegyező kazettás várfalak Szabolcs esetében is bizonyára a 10/11. század fordulóján épülhettek. **Somogyvár:** Kupavár valaha részben vízzel határolt, 220x135 m-es, 2,4 ha-os területű erősség egy ideális platón. „Somogy ispánját 1061-ben említi először oklevél... s ez a székhelye a régészet tanúsága szerint ennél legfeljebb egy emberöltővel létesíthetett korábban, talán a késői Szent István-i megyeközpontok közé tartozott... noha Koppány 997 előtt biztosan Somogy ura volt, szállása nem lehetett a későbbi Somogyváron... Koppány szállásának emlékét a mai Törökkoppány őrizheti (1138: villa Cuppan néven hercegi uradalmi központ!), ahonnan késő 10. századi – Koppány-kori! – magyar temetkezések ismertek... A „somogyvári eset” komoly figyelmeztetés: a 10. századi fejedelmi és vezéri szállásokat nem szabad magától értetődően azonosnak tartani a 11. századi királyi és ispáni várakkal.”

Borsod: A Boldva folyó mentén áll. „A 90/107x160/185 m belső-külső alapterületű, ovális alaprajzú, szélestalpú vár alakja, mérete és helyzete meglepően hasonlít Ó-Kolozsvárra, Zemplénvárra, Barsvárra s más ispánsági várakra...” 1987-ben kezdődött ásatása kiderítette, hogy sánca két rétegű: „2. periódusa a klasszikus kazettás várfal, míg az alsó, 1. Periódus a cölöpfal és a rácsvár sajátos, eddig egyedülálló keveréke. Az sem vitás, hogy a vár egész területén... 10. századi település, sőt közalapozású faépület maradványa került elő. Ennek a 10. századi településnek a cserepei jöttek elő a föld-fa vár mindkét periódusának sáncaiból, vagyis a föld-sáncot mindkét alkalommal a vár belső területéről nyert földdel is magasztították. S éppen ez kell, hogy visszariasszon a túl merész következtetésektől, amelyek szerint a korai település névadója a 10. században élt Bors nevű előkelő lett volna, az ő egykori szállásának a neve öröklődne az ispáni várra...” Néhány évtized alatt három építési periódust feltételeznek. „A ma is 6 m magasán megmaradt, két egymásra épített különböző szerkezetű föld-fa vár ennyire gyors megújítását sem az ásatási megfigyelések sem a leletek nem indokolják.” Az 1. periódus a legkorábbi ispánsági váraink egyikére utal, a 2. periódus a 11. század középső harmadából is származhat.

Bars vár: „...a Garam és a Perc patak összefolyásánál 10 m magas plátón fekvő, 135x70 m-es, eredetileg a széles talpú körsáncsal együtt legalább 160x90 m-es, jellegzetes ispáni vár földrajzi helyzete, alakja és mérete kiválóan kapcsolódik az Ó-Kolozsvár, Borsodvár, Zemplénvár körhöz, de akár Esztergomhoz is... korai falai minden bizonnyal kazettás szerkezetűek voltak...”

Veszprém: „...a veszprémi sziklán nem volt bronzkori földvár, de római („Cimbria”), avar vagy 9. Századi frank-szláv (Ortahu) település vagy vár, sőt még „szláv Burgwall” sem. Vára minden jel szerint nem korábbi névadójánál, a 987-ben született Besprym lengyel hercegnél (később rövid ideig királynál), Géza fejedelem unokájánál, aki anyjával együtt 988–89 táján menekült Magyarországra. Aki természetesen nem ispánja volt a várnak, hanem hercegi udvarát tartotta itt... elfogadható, hogy vára 997-ben már állt, a hitelt érdemlő magyar hagyomány szerint a lázadó Koppány felnégyelt testének negyedét Veszprém-vár kapujára szögezték ki. Korai vára a legutolsó kutatások szerint a 400 m hosszú várhegynek csak keleti 140x90 m-es területére terjedt ki, itt köfal és nagy árok választotta ketté a várhegyet. Nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy köröskörül köfal övezte, bár a kutatás ma még sáncot és fa falat is feltételez. Ez azonban csak elmélet, mivel sáncnak – más várakkal ellentétben – Veszprém-ben nincs nyoma. Minthogy Veszprém-ben és környékén kevés és szegényes honfoglalás kori sir és lelet került elő, a vár 10. századi „előéletével” kapcsolatos elméletek...sem igazolhatók. Annál valószínűbb, hogy a várat és templomait „óhazai” német előképek és példák nyomán Gizella királyné építteti ki. Özvegyként nem véletlenül ide vonul vissza az 1038-1045. Években.

„Esztergom mintegy 50 m magas, nem túl nagy, 300x140 m-es alapterületű mészke várhegyre vastag bronzkori késő kelta és római településmaradványoktól váit még magasabbá. Korai középkori településnek azonban nincs nyoma a 10. század utolsó harmadáig... Az Árpádok első regia civitas-a, Szent István szülőhelye, Géza fejedelem alkotása volt; – ma már az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a civitason belül külön királyi várat is emelt, illetve elhatároltatott. 997-ben Gran német néven nemcsak vár, de kapuja is van, amelyre Koppány testének negyedét kiszögezték, 1001-től pedig az Árpád-monarchia egyházi és királyi székvárosa. Sáncnak, föld-fa várnak nem találták nyomát a várhegyen végzett ásások, a vár nyilvánvalóan kőből épült, jórészt helyi római kövekből, azt azonban nem tudni, hogy a késő római Solva falait felhasználták-e vagy sem...”

„Esztergom, Veszprém és Győr kővárai kétséget ébresztettek Géza nagyfejedelem székesfehérvári kerek földvárának létezésében – e várra ugyanis csak egy árok és egy emelkedés utalt, s nem sáncmaradvány. Alba civitas 1009-ben szerepel először, 1031-ben másodszer... A név s a vár korai története alig vitathatóan egy fehér köfalakkal övezett, valószínűleg kevésbé szabályos alaprajzú kővárra utal, amely mellett a 11. századtól keresztény temetők is feltűnnek. A legkorábbi Fehérvár a mai Belváros egyelőre bizonytalanul körülhatárolható területén feküdt. Távolról ideszállított, a hatalom által ide rendelt római kövekből épült, építéséhez új típusú hatalom szükségeltett.” Fehérvár Szent István király alapítása lehet, mivel

eddig Géza fejedelem feltételezett kis, ovális földvárának létét nem sikerült régészetileg igazolni.

Erdélyben, a Maros jobb partján, enyhe dombvonulat epermén épült a római Apulum négyzet alakú castruma, amelynek falai között a 9. században dunai bolgárok telepedtek meg, s tőlük maradt ránk a fehér kövekből épült erődítmény Belgrad=Fehérvár elnevezése. „A magyar honfoglalók a 10. század első felében a castrum területén és körülötte is temetkeztek, tehát nyilvánvalóan közvetlenül a bolgárok örökébe léptek. A 970-es évektől a gyulák vára lesz...” Innen a magyar neve: **Gyula-Fehérvár**. Kolozsmonostor, vagyis **Ó-Kolozsvár** legkorábbi középkori régészeti leletei a 10–11. század fordulójára keltezhetők, tehát egyike lehetett A Szt. István kori ispánsági váraknak.

„Egyelőre sem az írott, sem a régészeti forrásokból nem bontakozik ki az a belső szükséglet, társadalmi-politikai feszítő erő, amely a magyar nagyfejedelmeket arra kényszerítette volna a 10. század első kétharmadában, hogy maguk is várvagy városlakóvá váljanak: – ebből az időszakból egyetlen biztos, állandó fejedelmi központra sem sikerült rábukkanni.

Gyökeresen megváltozott a helyzet Géza és István együttesen 60 évre terjedő uralma alatt. Magyarország védekezésbe szorult, miközben párhuzamosan megkezdődött a központi államhatalom kiépítése. Kétségkívül nyugati minták figyelembevételével, s ehhez az adott (éppen a normann és magyar támadásoktól előidézett) időszakban hozzátartozott a központi hatalmat és a területi kormányzást egyaránt szolgáló várak emelése is. Nem túlságosan lényeges, bár nem érdektelen, hogy a legkorábbi Árpád-kori várak építésénél alkalmazott technika honnan származott vagy öröklődött, mivel akkoriban Közép-Európa térségében ez számított korszerűnek.

A lényeg a falak és várak egységes rendszere és építésmódja volt, beleértve a határvárakat is. Ez a bámulatosan egységes rendszer elképzelhetetlen egységes központi hatalom és irányítás nélkül – ez a kora Árpád-kori várak régészeti vizsgálatából levonható legfontosabb történelmi tanulság.”

(Bóna: Az Árpádok korai várai. 1998. 11, 22, 24-25, 28-30, 33-43, 49-51, 64.)